

Ongelijkheid van het jonge kind

Al voordat kinderen naar de basisschool gaan, zijn er meetbare verschillen in vaardigheden tussen de verschillende sociaaleconomische groepen in Nederland. Deze verschillen verdwijnen niet gedurende hun jeugd en schooltijd. Kinderen met een migratieachtergrond beginnen gemiddeld met een achterstand in taal en rekenen ten opzichte van kinderen met een vergelijkbare sociaaleconomische achtergrond, maar deze achterstand neemt af met de leeftijd.

Uit internationaal onderzoek is bekend dat interventies in de vroege jeugd kunnen helpen bij het verkleinen van de ongelijkheid. Voor Nederland is nog onvoldoende bekend in hoeverre de bestaande programma's en middelen daartoe bijdragen.

CPB Notitie

Maria Zumbuehl, Rik Dillingh

december 2020

Ongelijkheid begint vroeg

Al voordat kinderen naar school gaan, verschillen ze onderling in vaardigheden. Deze verschillen kunnen lang doorwerken en negatieve gevolgen hebben voor hun kansen op de arbeidsmarkt

Voor dit onderzoek hebben we gekeken naar enkele duizenden kinderen van 2 tot 15 jaar oud en naar 4 vaardigheden

Er zijn grote verschillen naar achtergrond

en naar geslacht

Kinderen van ouders met lager inkomen of opleidingsniveau ...

... presteren minder goed qua taal en rekenen dan kinderen van ouders met een hoger inkomen of opleidingsniveau.

Deze verschillen zijn vaak al meetbaar op tweejarige leeftijd en **verdwijnen niet** gedurende hun jeugd en schooltijd

Bij werkhouding en gedrag zijn de verschillen minder groot

Kinderen met een migratieachtergrond ...

... beginnen gemiddeld met een achterstand in taal en rekenen ten opzichte van kinderen zonder migratieachtergrond.

Zij maken tijdens de basisschool een **inhaalslag** waardoor ze op vrijwel hetzelfde niveau uitkomen

Bij werkhouding en gedrag zijn er vrijwel geen verschillen

Ter vergelijking: jongens en meisjes

De verschillen tussen kinderen naar achtergrond zijn aanzienlijk, maar de verschillen tussen jongens en meisjes zijn vaak even groot of groter. Meisjes scoren al vroeg beter op taal en jongens zijn vanaf hun zesde beter in rekenen

Leerkrachten beoordelen de werkhouding en het gedrag van jongens gemiddeld veel minder gunstig dan van meisjes. Dit verschil is veel groter dan het verschil naar sociaaleconomische of migratieachtergrond

Kinderen met een migratieachtergrond hebben relatief vaak ouders met een lager inkomen. De taal- en rekenvaardigheid van veel van deze kinderen zal daarom ondanks hun inhaalslag achterblijven ten opzichte van kinderen van ouders met een hoger inkomen of opleidingsniveau

Aanpak

voorkomen is beter dan genezen: kwalitatief goede en gerichte voor- en vroegschoolse educatie kan helpen

aanvullend onderzoek nodig naar effecten van bestaande Nederlandse aanpak

Samenvatting

Al voordat kinderen naar de basisschool gaan, vinden we meetbare en aanhoudende verschillen in vaardigheden tussen de verschillende sociaaleconomische groepen in Nederland. Kinderen van ouders met een lager inkomen of opleidingsniveau presteren minder goed op het gebied van taal en rekenen dan kinderen van ouders met een hoger inkomen of opleidingsniveau. Deze verschillen verdwijnen niet gedurende hun jeugd en schooltijd. Op het gebied van andersoortige vaardigheden, zoals werkhouding, zijn de verschillen minder groot en eenduidig.

Ook kinderen met een migratieachtergrond beginnen gemiddeld met een achterstand in taal en rekenen, maar deze achterstand neemt af met de leeftijd. Vooral gedurende de basisschoolleeftijd maken zij een inhaalslag. Omdat kinderen met een migratieachtergrond relatief vaak ook ouders met een lager inkomen hebben, zal voor veel van deze kinderen nog wel gelden dat ze achterblijven bij het landelijke gemiddelde. Hierin wijken ze uiteindelijk echter weinig af van kinderen met eenzelfde sociaaleconomische positie, maar zonder migratieachtergrond. Op het gebied van werkhouding en gedrag zijn er al van jongs af aan weinig verschillen naar migratieachtergrond.

De bovengenoemde verschillen zijn substantieel, maar de verschillen in vaardigheden tussen jongens en meisjes zijn vaak even groot of groter. Zo scoren meisjes duidelijk beter op taal en jongens juist op rekenen. Leerkrachten beoordelen verder de werkhouding en het gedrag van jongens gemiddeld veel minder gunstig dan van meisjes. De verschillen naar geslacht zijn bij deze vaardigheden veel groter dan naar sociaaleconomische achtergrond of migratieachtergrond.

Een vroege achterstand in vaardigheden heeft negatieve gevolgen voor de langere termijn. De relatieve prestaties in de vroege jeugd zijn mede bepalend voor iemands latere arbeidsmarktkansen, zo blijkt uit de literatuur. Als bepaalde groepen kinderen minder gestimuleerd worden in hun ontwikkeling en er minder geïnvesteerd wordt in hun vaardigheden, dan kan dit lang doorwerken.

Uit internationaal onderzoek is bekend dat voor- en vroegschoolse educatie en het onderwijs kan bijdragen aan het verkleinen van de ongelijkheid in de vroege jeugd. Voorwaarde daarvoor is de inzet van kwalitatief goede en gerichte programma's van voldoende omvang. Vaak zijn de meest succesvolle buitenlandse programma's gericht op een specifieke groep van sterk achtergestelde kinderen. Voor Nederland is nog onvoldoende bekend in hoeverre de bestaande programma's en middelen de ongelijkheid helpen verkleinen. Dit vergt aanvullend onderzoek.

1 Inleiding

Deze notitie geeft, op verzoek van de ministeries van OCW en SZW, meer inzicht in de ontwikkeling van de ongelijkheid in vaardigheden vanaf jonge leeftijd in Nederland. Eerder heeft het CPB gepubliceerd over ongelijkheid tussen huishoudens en tussen personen in de arbeidzame leeftijd (Jongens et al., 2019). Uit de literatuur weten we dat ongelijkheid onder volwassenen voor een belangrijk deel verklaard kan worden uit verschillen voorafgaand aan het betreden van de arbeidsmarkt. Dit onderzoek brengt in kaart wat we weten over (de ontwikkeling van) ongelijkheid tussen kinderen – over de leeftijd van twee tot vijftien jaar – in Nederland. Nieuw daarbij is dat wij in staat zijn cohorten te volgen over een lange periode en dat we deze data kunnen verrijken met achtergrondinformatie van het CBS. Daarmee is het ook mogelijk meer te zeggen over de representativiteit van dit onderzoek.

Kinderen met een lagere sociaaleconomische achtergrond beginnen al op zeer jonge leeftijd met een achterstand in vaardigheden en halen deze achterstand niet in. Deze verschillen liggen zowel op het terrein van de cognitieve als van de niet-cognitieve vaardigheden (zie kader), en zijn vaak al meetbaar op tweejarige leeftijd. Met name de achterstand in taal- en rekenvaardigheid naar sociaaleconomische achtergrond is significant en stabiel gedurende de schooltijd. Kinderen met een migratieachtergrond beginnen ook met relatief lagere taal- en rekenvaardigheden, maar slagen erin om dit verschil te verkleinen, vooral gedurende de basisschool. Aangezien kinderen met een migratieachtergrond relatief vaak ook een lagere sociaaleconomische achtergrond hebben, is er gemiddeld echter nog steeds sprake van achterblijvende vaardigheden bij deze groep, ook al is dat niet specifiek vanwege hun migratiestatus.

Verschillende soorten vaardigheden

Mensen hebben verschillende typen vaardigheden. In dit onderzoek nemen we de volgende type vaardigheden mee:

- **Cognitieve vaardigheden** hebben te maken met de mate waarin iemand kennis en informatie kan opnemen en verwerken. Hieronder vallen bijvoorbeeld taal- en rekenvaardigheden.
- **Niet-cognitieve vaardigheden** omvatten andere belangrijke vaardigheden (die mogelijk ook verband houden met cognitie, maar in mindere mate), zoals persoonlijkheidskenmerken, attitudes en motivatie. In deze notitie focussen we op de niet-cognitieve vaardigheden *werkhouding* en *gedrag*. *Werkhouding* kan gezien worden als onderdeel van motivatie en zelfregulerend leergedrag. Het meet hoe nauwkeurig een kind werkt en hoe goed het de aandacht bij een taak kan houden. *Gedrag* meet hoe een kind zich gedraagt in de klas en in relatie tot andere kinderen, waarbij problematisch gedrag zich vertaalt in lagere scores.

Als de achtergrond van kinderen mede bepalend is voor hun vaardigheden, dan beïnvloedt deze ook hun kansen in de toekomst. Niet alle ouders hebben dezelfde middelen en mogelijkheden om in hun kinderen te investeren. Om elk kind een gelijke kans te geven op toekomstig succes, in het onderwijs en op de arbeidsmarkt, kunnen (voor)scholen gebruikt worden om een gelijkere speelveld te creëren en aanvankelijke verschillen naar achtergrond te compenseren. In deze studie hebben we voornamelijk de internationale

literatuur hierover in beeld kunnen brengen. Toekomstig onderzoek kan meer zicht geven op de kansen en mogelijkheden binnen de Nederlandse context.

Deze notitie combineert data over de ontwikkeling in vaardigheden naar leeftijd van verschillende groepen kinderen in Nederland met een overzicht van de relevante internationale literatuur. We presenteren eerst een reeks beschrijvende statistieken over de verschillen in vaardigheden naar geslacht, sociaaleconomische achtergrond en migratieachtergrond in hoofdstuk 2, op basis van eigen data-analyses. Deze verschillen plaatsen we in hoofdstuk 3 ook in een internationaal perspectief. Vervolgens bespreken we in hoofdstuk 4 wat bekend is over verschillende mogelijke verklaringen voor het ontstaan en de ontwikkeling van deze ongelijkheid. In het afsluitende hoofdstuk 5 gaan we dieper in op wat bekend is over de mogelijke effecten van kinderopvang op ongelijkheid.

2 Hoe groot is de ongelijkheid in Nederland op verschillende leeftijden?

Ongelijkheid in vaardigheden is in Nederland al zichtbaar onder tweejarigen en wordt vaak niet (volledig) ingehaald voor de bovenbouw van de middelbare school. Om de ongelijkheid naar sociaaleconomische achtergrond en naar migratieachtergrond in perspectief te plaatsen, laten we eerst zien hoe groot de ongelijkheid tussen jongens en meisjes is. Hoewel de verschillen naar achtergrondkenmerken soms aanzienlijk zijn, zijn de verschillen tussen jongens en meisjes vaak groter. In dit hoofdstuk bespreken we daarom achtereenvolgens de ongelijkheid naar geslacht (sectie 2.1), naar sociaaleconomische achtergrond (sectie 2.2) en naar migratieachtergrond (sectie 2.3).

Om deze vaardigheden empirisch te onderzoeken, maken we gebruik van de cohortstudies Pre-COOL en COOL¹ Deze datasets bevatten een schat aan informatie over cognitieve- en niet-cognitieve vaardigheden. De gebruikte vragenlijsten en testen zijn ingevuld door de kinderen zelf, hun ouders en pedagogische medewerkers of leerkrachten. Door de data van Pre-COOL en COOL te combineren, kunnen we vaardigheden van kinderen onderzoeken vanaf tweejarige leeftijd tot en met de derde klas van de middelbare school. Daarnaast nemen we ook resultaten van de Cito Eindtoets in groep 8 mee. Het bijbehorende achtergronddocument “Data, methoden en literatuuroverzicht” bevat een uitgebreide beschrijving van de data en de analyses.

Voor elk soort ongelijkheid laten we zien hoe verschillen zich ontwikkelen op twee cognitieve vaardigheden (taalvaardigheid en rekenen) en twee niet-cognitieve vaardigheden (werkhouding en gedrag). Deze vaardigheden worden op verschillende manieren gemeten, bijvoorbeeld via toetsen maar ook via vragenlijsten.² Bovendien worden er verschillende aspecten van vaardigheden gemeten. Zo bestaat de maatstaf voor taalvaardigheid uit een combinatie van onder andere spraakklanken, woordenschat en

¹ Data voor COOL is verzameld door het Kohnstamm Instituut en GION, terwijl bij Pre-COOL het Kohnstamm Instituut en de afdeling pedagogiek van de Universiteit Utrecht betrokken waren. Zie voor uitgebreide informatie over de onderzoeksopzet, metingen, instrumenten en gepubliceerde onderzoeken met deze data de websites www.pre-cool.nl en www.cool5-18.nl.

² De scores voor de twee niet-cognitieve vaardigheden (werkhouden en gedrag) zijn afhankelijk van de beoordeling van het kind door de leraar. Als de beoordeling van de leerkracht mede afhangt van de achtergrondkenmerken van het kind (bewust of onbewust), dan zou dat leiden tot een vertekening van deze resultaten.

grammatica. De manier waarop vaardigheden gemeten worden, verandert met de leeftijd.³ Zo is bij 2-jarigen het kunnen waarnemen van spraakklanken informatief over hun taalvaardigheid, maar op latere leeftijd zegt begrijpend lezen meer over de taalontwikkeling. In het bijbehorende achtergronddocument “Data, methoden en literatuuroverzicht” laten we in meer detail zien hoe de ongelijkheid tussen verschillende groepen kinderen zich over de leeftijd ontwikkelt.

Bij het tonen van de verschillen per achtergrondkenmerk controleren we zo goed mogelijk voor de andere bekende achtergrondkenmerken, zodat we idealiter individuen vergelijken die slechts op één kenmerk verschillen. De ongecontroleerde verschillen zijn immers misleidend, omdat achtergrondkenmerken vaak onderling samenhangen. Kinderen met een niet-westerse migratieachtergrond hebben bijvoorbeeld ook vaker ouders met een lager inkomen. Als je vervolgens zou kijken naar verschillen tussen kinderen met verschillende migratieachtergronden zonder hiervoor te controleren, dan kijk je eigenlijk niet alleen naar verschillen die samenhangen met migratieachtergrond, maar impliciet ook naar verschillen die samenhangen met het inkomensniveau van de ouders.

2.1 Ongelijkheid naar geslacht

Meisjes hebben al vanaf 2-jarige leeftijd een voorsprong in taalvaardigheid, jongens ontwikkelen na 6 jaar een voorsprong in rekenen. De voorsprong van meisjes in taal is redelijk stabiel tijdens het basisonderwijs, maar versnelt vanaf de leeftijd van 12 jaar (zie figuur 2.1). Bij rekenen is het opvallend dat tot en met 6 jaar jongens en meisjes hetzelfde presteren, terwijl snel daarna – als het basisonderwijs echt van start gaat – jongens een voorsprong nemen. Deze voorsprong lijkt later echter weer iets af te nemen.

Wat houdt een verschil in standaarddeviaties (SD) in?

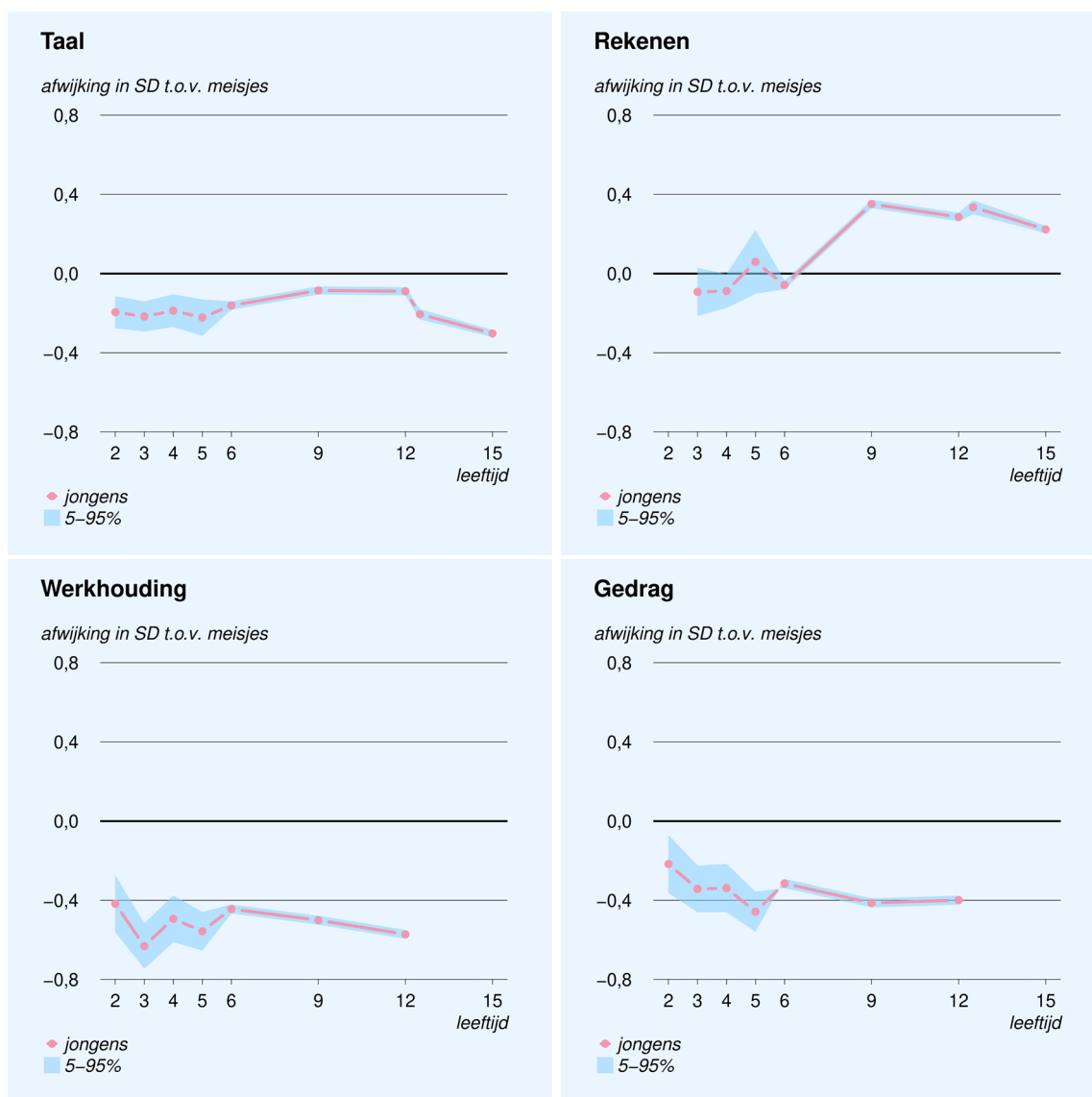
Een standaarddeviatie is een spreidingsmaat, waarmee aangegeven kan worden in hoeverre leerlingen afwijken van het gemiddelde. Dit is een handige manier om uiteenlopende toetscores met elkaar te kunnen vergelijken. Ter illustratie van de omvang van deze eenheid: een verschil van een halve standaarddeviatie komt ongeveer overeen met een verschil van een onderwijsniveau op de middelbare school op basis van CITO. Dus als tussen twee groepen leerlingen een verschil van een halve standaarddeviatie (0,5 SD) zit op het gebied van rekenvaardigheid, dan rekent de ene groep bijvoorbeeld gemiddeld op vmbo-t-niveau, terwijl de andere groep op havo-niveau rekent.

De ongelijkheid in cognitieve vaardigheden naar geslacht is behoorlijk groot. De figuren in dit hoofdstuk tonen de gecontroleerde verschillen in vaardigheden, uitgedrukt in zogenoemde standaarddeviaties (SD). Zie

³ Omdat de tests verschillen met de leeftijd van kinderen, kunnen we de werkelijke testcores niet vergelijken, maar moeten we de scores omzetten in een vergelijkbaar format. We combineren eerst alle subtests van een bepaalde meting (bijvoorbeeld grammatica en lezen) en standaardiseren vervolgens de scores voor alle kinderen die de test hebben gedaan, met behulp van populatiegewichten. Deze nieuwe score geeft informatie over de relatieve positie van een kind in een test ten opzichte van de andere kinderen, in plaats van over een bepaald absoluut niveau.

het kader voor meer informatie over dit concept. De verschillen in taal- en rekenvaardigheid tussen jongens en meisjes zijn gemiddeld rond de 0,2 standaarddeviatie (SD) groot. Dit betekent dat jongens gemiddeld ongeveer een half onderwijsniveau lager scoren qua taalvaardigheid, maar een half onderwijsniveau hoger qua rekenen.

Figuur 2.1 Verschillen in vaardigheden tussen kinderen naar geslacht

Bron: Eigen analyses op basis van COOL-, Pre-COOL- en CBS-microdata. De figuur geeft weer hoe jongens scoren op taalvaardigheid (linksboven), rekenvaardigheid (rechtsboven), werkhouding (linksonder) en gedrag (rechtsonder), vergeleken met meisjes van dezelfde leeftijd. Een negatieve score betekent dus dat jongens lager scoren dan de vergelijkingsgroep (meisjes). Bij deze analyses is gecontroleerd voor huishoudinkomen en opleidingsniveau van de ouders, migratieachtergrond en stedelijkheid van de woonplaats. De waarnemingen tot de leeftijd van 6 jaar zijn gebaseerd op Pre-COOL. Door de kleinere observatieaantallen zijn de betrouwbaarheidsintervallen hier groter.

Jongens scoren al vanaf jonge leeftijd beduidend lager dan meisjes op werkhouding. De score voor werkhouding pakt lager uit als een kind in de ogen van zijn of haar leerkracht minder nauwkeurig werkt, sneller denkt dat het werk af is en eerder opgeeft als iets niet lukt. Gemiddeld scoren jongens hierbij duidelijk lager dan meisjes. Van 2-jarige leeftijd tot aan het einde van de basisschool lopen deze verschillen zelfs op van 0,4 standaarddeviaties naar 0,5 of 0,6 standaarddeviaties.

De leerkracht beoordeelt bovendien het gedrag van jongens gemiddeld ongunstiger. Bij gedrag gaat het om de vraag hoe het kind zich gedraagt in de klas en ten opzichte van andere kinderen. Als het kind vaak brutaal is en ruzie maakt, de regels negeert en de eigen zin probeert door te drijven, is de score voor gedrag minder gunstig. Jongens scoren gemiddeld al vanaf jonge leeftijd ongunstiger op gedrag dan meisjes en dat verschil neemt toe over de tijd, van ongeveer 0,2 standaarddeviaties op 2-jarige leeftijd tot 0,4 standaarddeviaties tijdens de basisschool.

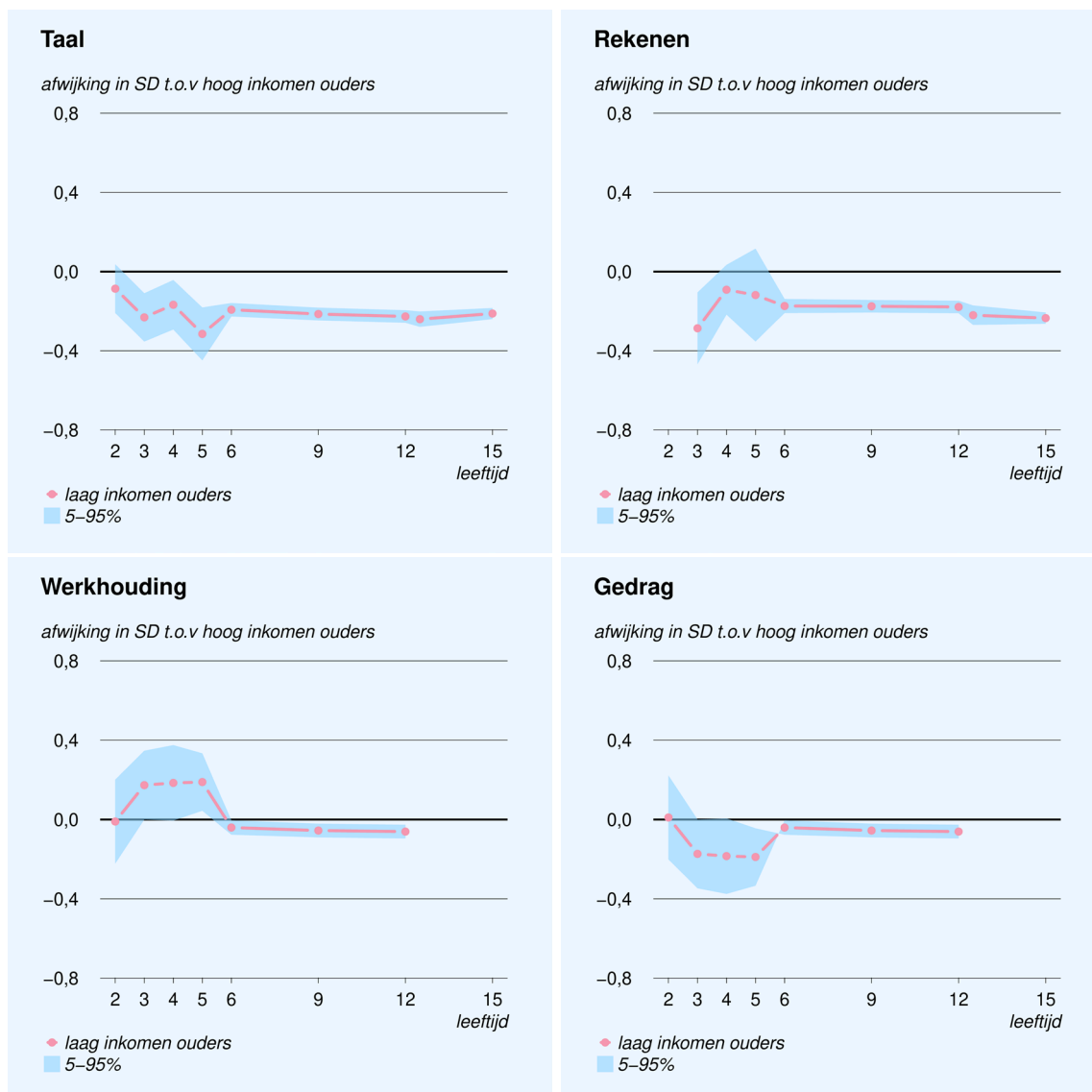
2.2 Ongelijkheid naar sociaaleconomische achtergrond

Kinderen met verschillende sociaaleconomische achtergronden verschillen al op zeer jonge leeftijd qua cognitieve vaardigheden en deze ongelijkheid wordt gedurende de schooltijd niet kleiner. In deze paragraaf kijken we qua sociaaleconomische achtergrond van de kinderen naar het inkomen (figuur 2.2) en het opleidingsniveau (figuur 2.3) van hun ouders. Kinderen van ouders met een laag inkomen of een lage opleiding scoren al op driejarige leeftijd significant lager in taal- en rekenvaardigheid dan kinderen van ouders met een hoog inkomen of opleidingsniveau, al zijn de waarden op jonge leeftijd met een relatief grote onzekerheid omgeven. Vanaf groep drie groeien de verschillen tussen de verschillende groepen niet of nauwelijks meer, maar ze worden ook niet kleiner. Het verschil is ongeveer 0,2 tot 0,4 standaarddeviaties. De verschillen zijn gemiddeld groter naar het opleidingsniveau van de ouders dan naar het inkomen van de ouders. Overigens zijn de data over het opleidingsniveau van de ouders niet voor alle ouders beschikbaar.

Er lijkt weinig verschil in werkhouding te zijn tussen kinderen van ouders met verschillende inkomensniveaus, maar wel tussen kinderen van ouders met verschillende opleidingsniveaus. Kinderen van ouders met een laag inkomen lijken in de eerste jaren een wat betere werkhouding te hebben en in de basisschoolleeftijd juist een marginaal mindere werkhouding, maar de verschillen zijn niet of nauwelijks significant. Kinderen van laagopgeleide ouders scoren wel relatief lager op werkhouding. Op tweejarige leeftijd scoren zij gemiddeld ruim 0,3 SD lager op werkhouding dan kinderen van hoogopgeleide ouders. Dit verschil wordt kleiner tot groep 3, maar daarna stabiliseert het op een verschil van ongeveer 0,2 SD.

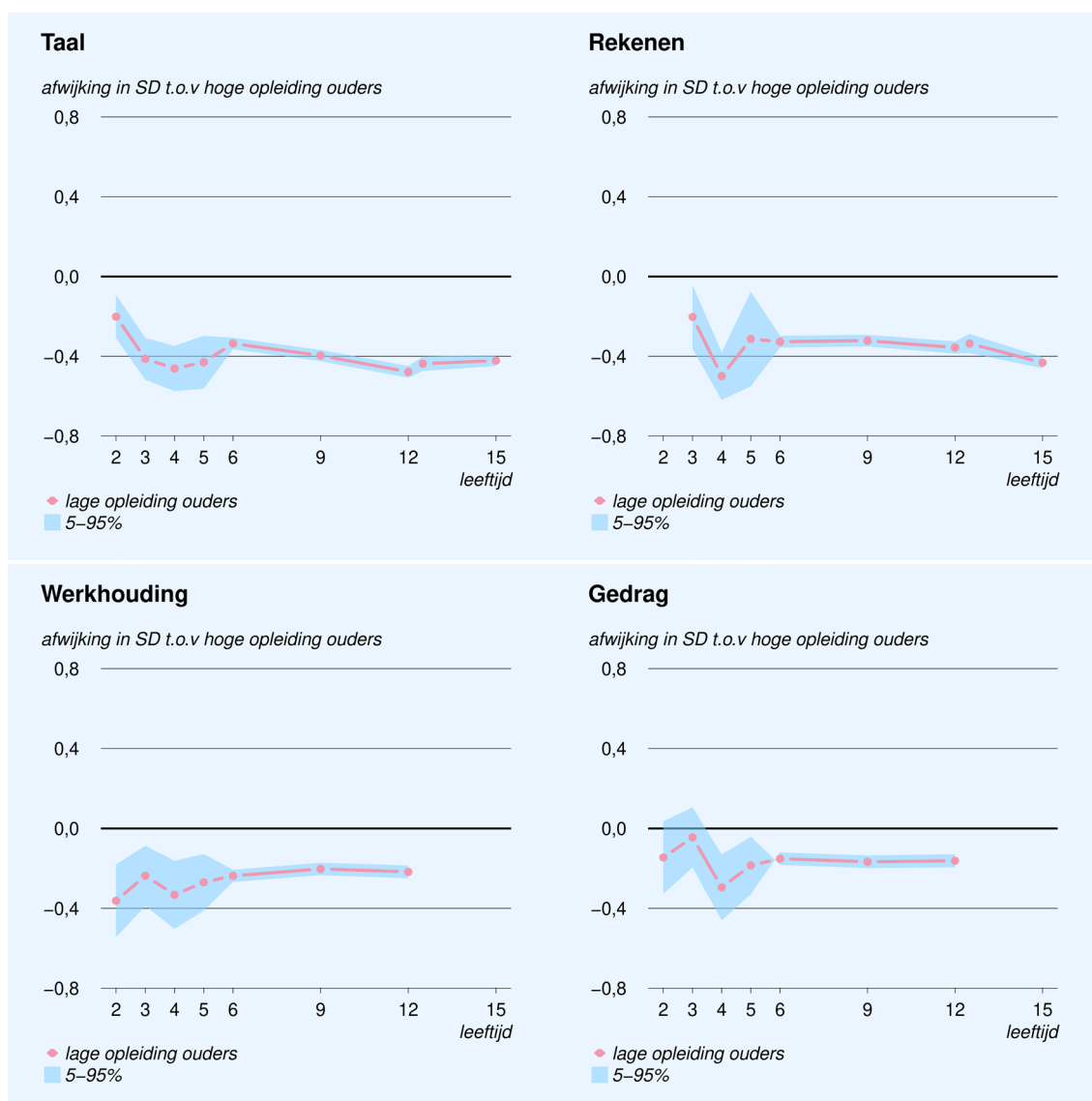
Ook qua gedrag is er relatief weinig verschil tussen kinderen van ouders met verschillende inkomensniveaus en meer tussen kinderen van ouders met verschillende opleidingsniveaus. Op tweejarige leeftijd zijn er geen meetbare verschillen, daarna lijken kinderen van ouders met een laag inkomens iets minder gunstig te scoren, maar de verschillen blijven relatief beperkt, zeker op de basisschoolleeftijden. Kinderen van ouders met een lage opleiding scoren vanaf een leeftijd van 4 jaar meetbaar lager. Het gemiddelde verschil is ongeveer 0,2 SD.

Figuur 2.2 Verschillen in vaardigheden tussen kinderen naar inkomensniveau van de ouders

Bron: Eigen analyses op basis van COOL-, Pre-COOL- en CBS-microdata. De figuur geeft weer hoe kinderen van ouders met een laag inkomen scoren op taalvaardigheid (linksboven), rekenvaardigheid (rechtsboven), werkhouding (linksonder) en gedrag (rechtsonder), vergeleken met kinderen van ouders met een hoog inkomen. Een negatieve score betekent dus dat kinderen van ouders met een laag inkomen lager scoren dan kinderen van ouders met een hoog inkomen. Ouders met een laag inkomen vallen in het onderste kwart van de inkomensverdeling, ouders met een hoog inkomen vallen in het bovenste kwart van de inkomensverdeling. Bij deze analyses is gecontroleerd voor geslacht, opleidingsniveau van de ouders, migratieachtergrond en stedelijkheid van de woonplaats. De waarnemingen tot de leeftijd van 6 jaar zijn gebaseerd op Pre-COOL. Door de kleinere observatieaantallen zijn de betrouwbaarheidsintervallen hier groter.

Figuur 2.3 Verschillen in vaardigheden tussen kinderen naar opleidingsniveau van de ouders

Bron: Eigen analyses op basis van COOL-, Pre-COOL- en CBS-microdata. De figuur geeft weer hoe kinderen van ouders met een laag opleidingsniveau scoren op taalvaardigheid (linksboven), rekenvaardigheid (rechtsboven), werkhouding (linksonder) en gedrag (rechtsonder), vergeleken met kinderen van ouders met een hoog opleidingsniveau. Een negatieve score betekent dus dat kinderen van ouders met een laag opleidingsniveau lager scoren dan kinderen van ouders met een hoog opleidingsniveau. Ouders met een lage opleiding hebben maximaal een MBO2 niveau, ouders met een hoge opleiding hebben minimaal een HBO of universitaire opleiding. Bij deze analyses is gecontroleerd voor geslacht, migratieachtergrond en stedelijkheid van de woonplaats, en voor het inkomen van de ouders. De waarnemingen tot de leeftijd van 6 jaar zijn gebaseerd op Pre-COOL. Door de kleinere observatieaantallen zijn de betrouwbaarheidsintervallen hier groter.

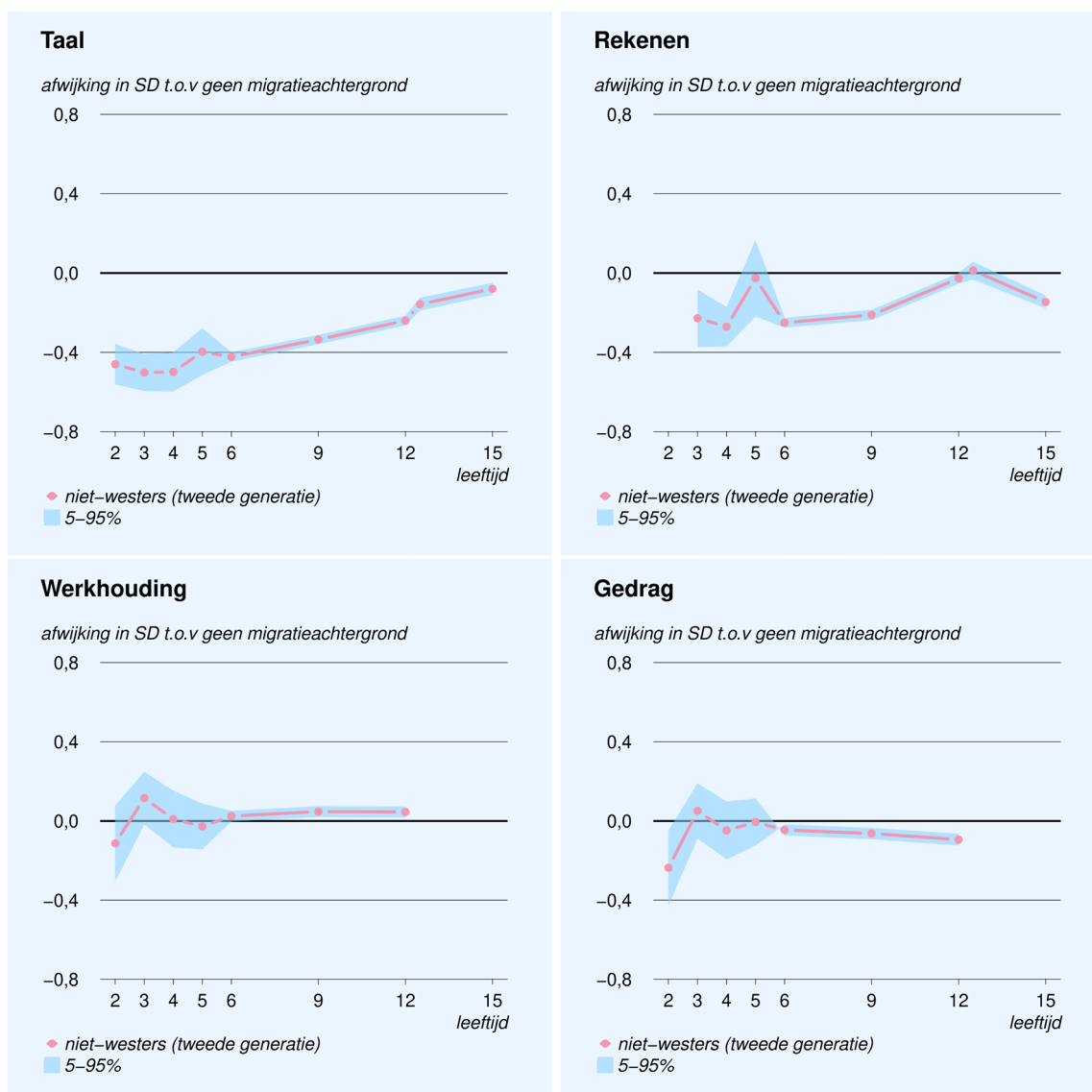
2.3 Ongelijkheid naar migratieachtergrond

Op jonge leeftijd blijken kinderen met een niet-westerse migratieachtergrond (tweede generatie) duidelijk minder te presteren op het gebied van cognitieve vaardigheden dan kinderen zonder migratieachtergrond, maar deze verschillen nemen sterk af gedurende de basisschoolleeftijd. Op jonge leeftijd zijn de verschillen vooral bij taal duidelijk zichtbaar, zie figuur 2.4. Gedurende de basisschool worden de verschillen in taal en rekenen steeds kleiner. In het voortgezet onderwijs zijn de verschillen nog kleiner geworden voor taal, maar voor rekenen zien we het gat tussen leerlingen met een niet-westerse- en zonder migratieachtergrond weer groeien. Leerlingen met een westerse migratieachtergrond presteren maar zeer

beperkt anders dan leerlingen zonder migratieachtergrond (zie het achtergronddocument “Data, methoden en literatuuroverzicht”).

Bij werkhouding zien we dat kinderen met een migratieachtergrond in het basisonderwijs iets beter scoren dan kinderen zonder migratieachtergrond. Figuur 2.4 toont dat in de jonge jaren kinderen niet significant verschillend van elkaar scoren, vooral omdat de variatie groot is. Rond de leeftijd van negen jaar zien we echter dat kinderen met een niet-westerse migratieachtergrond significant iets beter scoren dan kinderen zonder migratieachtergrond.

Figuur 2.4 Verschillen in vaardigheden tussen kinderen naar migratieachtergrond

Bron: Eigen analyses op basis van COOL-, Pre-COOL- en CBS-microdata. De figuur geeft weer hoe kinderen met een niet-westerse migratieachtergrond (tweede generatie) scoren op taalvaardigheid (linksboven), rekenvaardigheid (rechtsboven), werkhouding (linksonder) en gedrag (rechtsonder), vergeleken met kinderen zonder migratieachtergrond. Een negatieve score betekent dat kinderen met een niet-westerse migratieachtergrond (tweede generatie) lager scoren dan kinderen zonder migratieachtergrond. Bij deze analyses is gecontroleerd voor geslacht, huishoudinkomen en opleidingsniveau van de ouders en stedelijkheid van de woonplaats. De waarnemingen tot de leeftijd van 6 jaar zijn gebaseerd op Pre-COOL. Door de kleinere observatieaantallen zijn de betrouwbaarheidsintervallen hier groter.

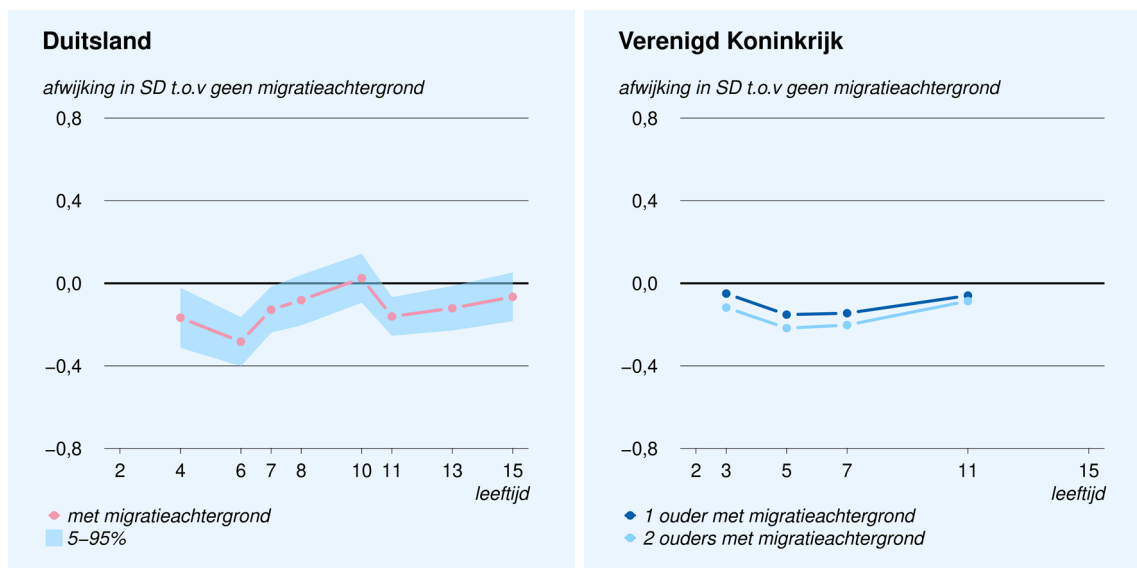
Qua gedrag scoren leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond in het basisonderwijs iets minder gunstig dan leerlingen zonder migratieachtergrond. Ook hier zijn de verschillen echter klein. In de eerste jaren is er geen significant verschil, maar gedurende de basisschool scoren kinderen met een niet-westerse migratieachtergrond geleidelijk aan wat lager dan kinderen zonder migratieachtergrond.

3 Hoe verhoudt de ongelijkheid in Nederland zich tot andere landen?

Er is internationaal weinig bekend over de ongelijkheid in vaardigheden gedurende de hele jeugd. Nationale cohortstudies richten zich vaak alleen op bepaalde periodes tijdens de schoolloopbaan of op bepaalde vaardigheden. Zo onderzoekt de Vlaamse cohortstudie “Loopbanen in het Secundair Onderwijs” alleen de ontwikkeling van niet-cognitieve vaardigheden en alleen tijdens het voortgezet onderwijs. De beschikbare internationaal vergelijkende studies onderzoeken veel vaardigheden, maar vinden maar op een paar momenten tijdens de jeugd plaats: op de leeftijden van 10 jaar (PIRLS en TIMSS), 14 jaar (TIMSS) en 15 jaar (PISA).⁴ Deze studies helpen ons niet om de ontwikkeling van ongelijkheid gedurende de jeugd te onderzoeken.

De beschikbare studies richten zich op een beperkt aantal landen en een beperkt aantal specifieke vaardigheden. Zo is recent voor vijf Europese landen gekeken naar de ontwikkeling van ongelijkheid in vaardigheden (Passaretta en Skopek, 2018). Ook voor de Verenigde Staten is vergelijkbaar onderzoek gedaan (Fryer, 2011). Hoewel alle studies andere methodes en onderzoeksopzet hebben, zijn deze onderzoeken informatief om de ongelijkheid in Nederland in perspectief te plaatsen.

Figuur 3.1: Verschillen in rekenvaardigheden tussen kinderen naar migratieachtergrond, in Duitsland en het VK

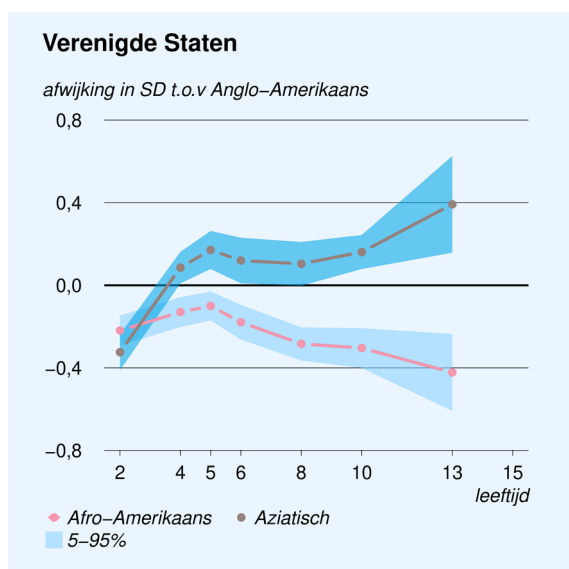
Bronnen: Duitsland: Passaretta en Skopek (2018), VK: Skopek en Passaretta (2018). De figuur over Duitsland toont residuen, waarbij is gecorrigeerd voor de opleiding van de ouders. De figuur over het Verenigd Koninkrijk toont regressie coëfficiënten, waarbij is gecontroleerd voor de opleiding en het inkomen van de ouders. Bij het VK is voor de getoonde specificatie geen informatie beschikbaar over de betrouwbaarheidsintervallen.

⁴ TIMSS is een onderzoek naar rekenvaardigheid, PIRLS onderzoekt leesvaardigheid en PISA onderzoekt verschillende vaardigheden.

Nederland zit ten opzichte van andere westerse landen in de middenmoot op het gebied van de ongelijkheid in rekenvaardigheden naar migratieachtergrond. Figuur 3.1 toont dat de ongelijkheid in rekenvaardigheden naar migratieachtergrond gedurende de jeugd in Duitsland en het Verenigd Koninkrijk redelijk vergelijkbaar is met de Nederlandse resultaten uit het vorige hoofdstuk. Opvallend is dat ook in Duitsland en het VK leerlingen met een migratieachtergrond aan de basisschool beginnen met een achterstand maar dan een inhaalslag lijken te maken ten opzichte van leerlingen zonder migratieachtergrond.

In de Verenigde Staten hangt de ontwikkeling in de ongelijkheid tussen kinderen samen met hun etnische achtergrond. Figuur 3.2 van de VS wijkt in belangrijke zin af van de andere getoonde landen, doordat hier geen sprake is van verschillen naar migratieachtergrond, maar naar (voornaamste) etnische afkomst. Kinderen met een Afro-Amerikaanse afkomst kunnen bijvoorbeeld al vele generaties in de VS wonen. Opvallend is dat de verschillen naar afkomst in de VS juist oplopen gedurende de jeugd. Met name kinderen met een Afro-Amerikaanse afkomst raken steeds verder achterop, terwijl kinderen met een Aziatische afkomst juist steeds verder uitlopen op de rest.

Figuur 3.2: Verschillen in rekenvaardigheden tussen kinderen naar etnische achtergrond in de VS

Bron: Fryer (2011). De figuur is gebaseerd op etnische afkomst en toont regressie coëfficiënten, waarbij is gecontroleerd voor o.a. leeftijd, geslacht, regio en sociaaleconomische status.

4 Welke factoren kunnen ongelijkheid helpen verklaren?

Het is mogelijk de ontwikkeling van kinderen te stimuleren met goed getimede investeringen in vaardigheden. Gedurende de hele jeugd zijn er gelegenheden en omstandigheden die de ontwikkeling van kinderen beïnvloeden en die een kans bieden om in te grijpen. Uit de internationale literatuur blijkt dat beleid de potentie heeft om het verschil (ongedaan) te maken. Onderstaand bespreken we voor verschillende opeenvolgende levensfasen welke factoren een belangrijke rol kunnen spelen bij de ontwikkeling van vaardigheden van kinderen en wat daarbij de kansen en uitdagingen zijn. Een uitgebreidere literatuurbespreking, inclusief referenties, is terug te vinden in het achtergronddocument “Data, methoden en literatuuroverzicht”.

Om te kunnen stellen dat een bepaald mechanisme een rol speelt, zijn studies nodig die een causale relatie kunnen aantonen. Om op betrouwbare wijze een causaal effect te kunnen schatten, is het nodig dat door opzet (experiment) of toeval (natuurlijk experiment) twee vergelijkbare groepen kinderen een andere interventie krijgen. Het verschil in uitkomsten tussen de groep die wel (interventie-groep) en geen (controlegroep) interventie krijgt, is het causale effect. Verder kan pas als een representatieve groep kinderen deelneemt aan het (natuurlijk) experiment een conclusie worden getrokken over de effecten van bepaald beleid voor de gehele populatie.

Literatuuroverzicht

De leefomgeving en het gedrag van de ouders beïnvloeden al voor de geboorte de ongelijkheid tussen kinderen. Luchtvervuiling, stress en infectieziekten tijdens de zwangerschap hebben een negatieve invloed op de ontwikkeling van het kind. Ook voedselgebrek of het gebruik van tabak of alcohol tijdens de zwangerschap is ongunstig. Voor de meeste van deze risicofactoren geldt dat deze vaker spelen bij ouders met een lagere sociaaleconomische status. Alleen alcoholgebruik tijdens de zwangerschap lijkt wat vaker voor te komen onder hogeropgeleiden.

Een stimulerende educatieve (thuis)omgeving voor het jonge kind doet ertoe. Ouderlijke betrokkenheid, de aanwezigheid van educatieve materialen en variëteit zijn gunstig voor de ontwikkeling van jonge kinderen. Gezinnen met een hoog opleidingsniveau en met een hoger huishoudinkomen bieden gemiddeld genomen de meest stimulerende thuisomgeving op jonge leeftijd. Het huishoudinkomen van hoogopgeleide ouders is overigens relatief ook hoger doordat zij gemiddeld op latere leeftijd kinderen krijgen.

Voor- en vroegschoolse educatie en ook universele kinderopvang kunnen – onder voorwaarden – helpen de ongelijkheid te verkleinen. In buitenlandse onderzoeken is aangetoond dat beleid gericht op achterstandsgroepen voornamelijk hun non-cognitieve ontwikkeling bevordert en daarmee de verschillen verkleint in hun langetermijnuitkomsten als volwassene. Ook bij gesubsidieerde universele kinderopvangprogramma's profiteren deze achterstandsgroepen relatief het meest, gegeven dat de kwaliteit van de programma's hoog genoeg is. Deze bevindingen zijn echter niet direct te vertalen naar de Nederlandse situatie, die op verschillende punten afwijkt. Vaak wordt internationaal het meest succes geboekt met programma's gericht op kinderen die veel sterker achtergesteld zijn dan het gemiddelde doelgroepkind in Nederland. Of het uitbreiden van de huidige reguliere kinderopvang naar een vorm van universele kinderopvang zou werken in Nederland is ook niet op voorhand duidelijk. In Nederland maken relatief veel ouders gebruik van een relatief klein aantal uren reguliere kinderopvang per week en is het gebruik van kwalitatief hoogwaardige educatieve programma's daarbij beperkt. Onderzoeken in Nederland hebben tot nu

toe geen heldere conclusies opgeleverd, mede door methodologische beperkingen. In hoofdstuk 5 gaan we dieper in op dit onderwerp.

In het primair en voortgezet onderwijs kan de schoolkeuze de ontwikkeling in ongelijkheid beïnvloeden.

Vrije schoolkeuze kan bij verschillen in voorkeuren en informatie tussen ouders segregatie in de hand werken. Als vervolgens de kwaliteitsverschillen tussen scholen groot genoeg zijn, kan segregatie zorgen voor een toenemende ongelijkheid in vaardigheden. Deze kwaliteitsverschillen kunnen mede ontstaan doordat kwalitatief goede leraren vaker kiezen voor scholen met gemiddeld minder achterstandsleerlingen. Het onderwijsachterstandenbeleid, waarbij scholen met meer achterstandsleerlingen extra middelen ontvangen, zou hier tegenwicht moeten bieden. Vooralsnog heeft onderzoek echter niet kunnen vaststellen of het onderwijsachterstandenbeleid daadwerkelijk leidt tot een verbetering van de onderwijsprestaties van achterstandsgroepen. Mogelijke verklaringen hiervoor zijn dat de middelen te breed worden ingezet, of dat de middelen niet toereikend zijn om waarneembaar effect te sorteren.

Een vroege selectie naar onderwijsniveau leidt tot meer ongelijkheid. Schooladviezen en eindtoetsscores bepalen voor een belangrijk deel de plaatsing naar onderwijsniveaus in het voortgezet onderwijs. De investeringen in vaardigheden – en daarmee de uitkomsten op latere leeftijd als volwassene – verschillen naar onderwijsniveau en school. Het blijkt dat de schooladviezen en eindtoetsscores positief samenhangen met de sociaaleconomische achtergrondkenmerken van leerlingen. Daarmee vormt de overgang naar het voortgezet onderwijs een moment waarop deze achtergrondkenmerken de ongelijkheid tussen kinderen indirect, maar wezenlijk kunnen vergroten.

In hoeverre aanvullend onderwijs (schaduwonderwijs) een rol speelt in de ongelijkheid is onduidelijk.

Voorbeelden van aanvullend onderwijs zijn (on)betaalde huiswerkbegeleiding, bijles en toetstraining. Kinderen van hoogopgeleide ouders maken vaker gebruik van betaald aanvullend onderwijs. Kinderen van laagopgeleide ouders maken meer gebruik van onbetaald aanvullend onderwijs. Per saldo is het verschil in deelname aan aanvullend onderwijs niet groot. Verder is nog weinig bekend over de effectiviteit van (on)betaald aanvullend onderwijs, met name in de Nederlandse context.

5 Wat is bekend over de effecten van kinderopvang op ongelijkheid in Nederland?

Het is nog onduidelijk of en onder welke voorwaarden ook in Nederland voor- en vroegschoolse educatie (vve) – of bijvoorbeeld universele kinderopvang – de ongelijkheid tussen kinderen kan helpen verkleinen. Uit buitenlands onderzoek is bekend dat vve en kinderopvang onder bepaalde voorwaarden een positief effect kunnen hebben op de positie van achterstandskinderen. De vraag is of dit ook geldt in de Nederlandse context. Zo maken in Nederland veel ouders gebruik van kinderopvang, maar vaak voor een relatief beperkt aantal uren per week en met beperkt gebruik van kwalitatief hoogwaardige educatieve programma's. Ook is het mogelijk dat bij de doelgroepkinderen in Amerikaans onderzoek sprake is van relatief veel forsere achterstanden. In dit hoofdstuk bestuderen we de pre-COOL-data en de beschikbare Nederlandse onderzoeken naar de effecten van kinderopvang. Omdat het pre-COOL onderzoek gebaseerd is op gegevens uit

de periode 2010-2014 bespreken we hier het toenmalige kinderopvangsysteem.⁵ Deze data en onderzoeken blijken overigens belangrijke beperkingen te hebben, waardoor aanvullend onderzoek noodzakelijk is voor verdere conclusies.

Op basis van de pre-COOL-data valt niet te bepalen of de Nederlandse voorschoolse educatie de ongelijkheid verkleint. Pre-COOL is een cohortonderzoek waarbij de deelname van de kinderen niet op willekeurige toewijzing gebaseerd is. Daarom laat dit onderzoek geen sterke (causale) conclusies toe over de effectiviteit van voorschoolse educatie (Leseman et al., 2017). De pre-COOL-data levert echter wel nuttige beschrijvende statistieken op, die een goed startpunt vormen voor verder onderzoek. We bespreken eerst wat er bekend is over de kwaliteit van kinderopvang en hoe deze samenhangt met de ontwikkeling van kinderen. Vervolgens laten we zien hoe het gebruik van kinderopvang rond de leeftijd van drie jaar verband houdt met de ontwikkeling van reken- en taalvaardigheid.

De kwaliteitsindicatoren in pre-COOL tonen aan dat de peuterspeelzaal gemiddeld een kwalitatief beter programma aanbod dan het kinderdagverblijf. Met name peuterspeelzalen met een hoge dichtheid aan ve-kinderen boden een hogere kwaliteit. Dit kwaliteitsverschil is in lijn met het ve-beleid, dat juist extra middelen beschikbaar stelt voor achterstandskinderen om hun vaardigheden op peil te helpen brengen. Bovendien blijkt dat de vaardigheden van de kinderen die deelnemen aan kwalitatief hoogwaardige opvang een relatief sterke groei laten zien. Omdat deze deelname selectief kan zijn, is dit nog geen bewijs, maar wel een indicatie dat additionele middelen kinderen met (forse) achterstanden kunnen helpen, via het aanbieden van kwalitatief hoogwaardige programma's (Leseman en Veen, 2016).

Een hogere kwaliteit van de kinderopvang lijkt samen te hangen met een betere ontwikkeling van verschillende vaardigheden van doelgroepkinderen. Zo lijkt er een samenhang met een sterkere groei in rekenvaardigheid. Ook werd een positieve relatie gevonden tussen kwaliteit en de werkspeelhouding van (doelgroep)kinderen. Er werd echter geen duidelijke samenhang gevonden tussen kwaliteit en taalontwikkeling (Leseman en Veen, 2016). Deze bevindingen vormen een aanwijzing dat kwalitatief hoogwaardige kinderopvang achterstandskinderen kan helpen om hun achterstanden in te lopen. Dit moet echter verder worden onderzocht in een (experimentele) onderzoeksopzet die causale gevolgtrekkingen mogelijk maakt.

Hoe groot is de ongelijkheid op verschillende leeftijden naar gebruik van kinderopvang?

De invloed van kinderopvang op ongelijkheid is niet goed te bepalen door verschillende groepen gebruikers en niet-gebruikers met elkaar te vergelijken. We kijken daarbij naar de (vorm van) kinderopvang waar kinderen naartoe gingen rond de leeftijd van drie jaar. De achtergrondkenmerken die we in hoofdstuk 2 bespraken – geslacht, sociaaleconomische positie van de ouders en migratieachtergrond – vormen in belangrijke mate een gegeven. We hebben daarbij echter ook al benadrukt dat de getoonde relaties niet zomaar als causaal geïnterpreteerd mogen worden. Deelname aan een specifieke vorm van kinderopvang is bovendien een actieve keuze van de ouders. Als we groepen simpelweg onderling gaan vergelijken op basis van het type kinderopvang waar kinderen naartoe zijn gestuurd, kunnen de resultaten extra vertekend zijn vanwege selectieproblemen.

Voor de selectieve keuze van de ouders voor verschillende typen kinderopvang kan slechts gedeeltelijk gecorrigeerd worden. Selectie-effecten kunnen grote effecten hebben op de gevonden relatie tussen kinderopvang en ongelijkheid. We illustreren dit selectievraagstuk door in figuur 5.1 enkele ruwe en

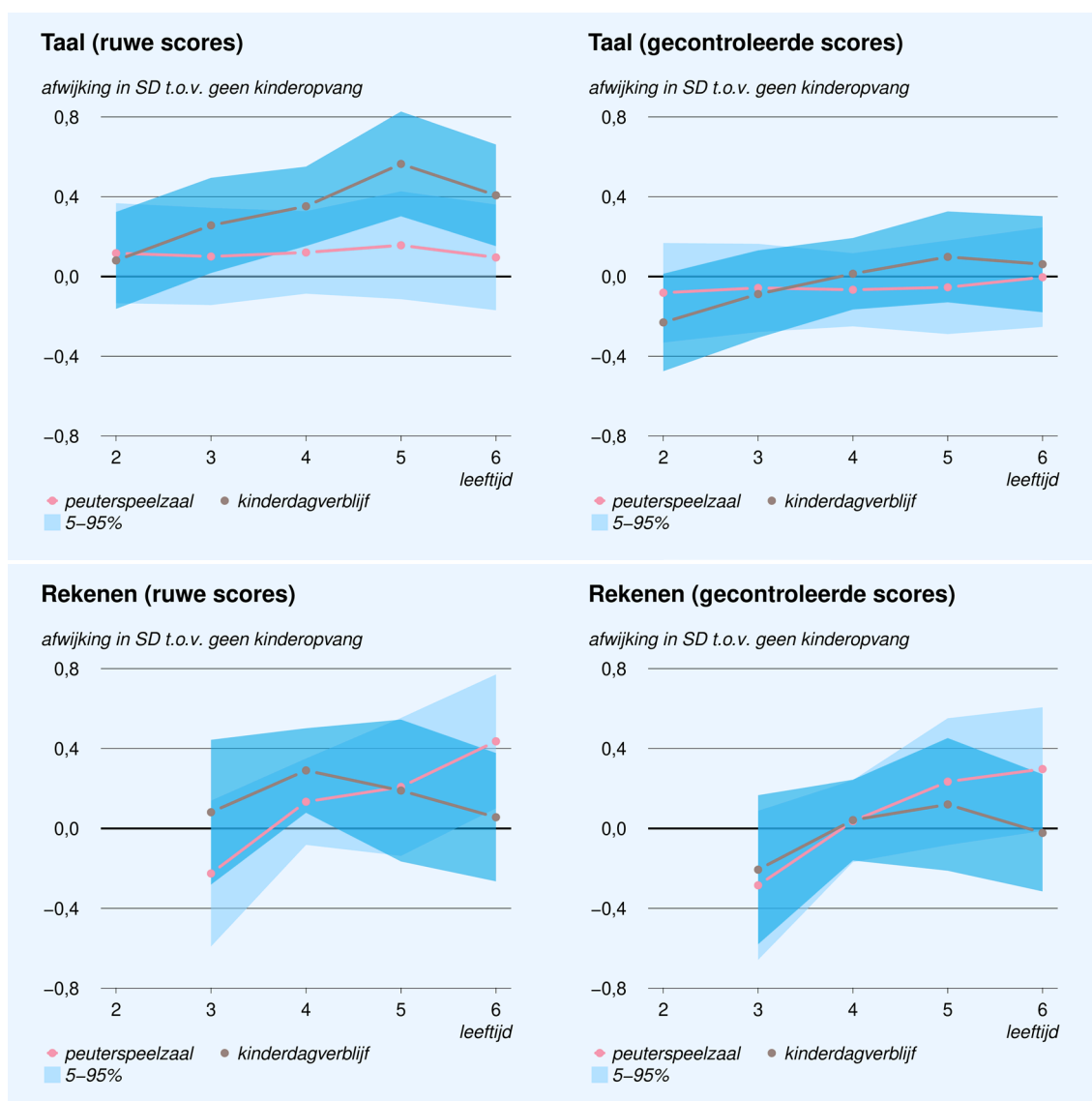
⁵ Hierbij was nog sprake van twee afzonderlijke soorten kinderopvang – de peuterspeelzaal en het kinderdagverblijf – die sindsdien zijn geharmoniseerd. Op peuterspeelzalen werd relatief vaker voorschoolse educatie aangeboden en kwamen vaker kinderen van niet-werkende ouders. Door een recente beleidswijziging is overigens het aantal uren dat doelgroepkinderen in aanmerking komen voor voorschoolse educatie verhoogd van 10 naar 16 uur per week.

gecontroleerde scores te laten zien. Bij de laatste scores controleren we voor de bekende relevante kenmerken: geslacht, huishoudinkomen en opleidingsniveau van de ouders, migratieachtergrond en stedelijkheid van de woonplaats. Maar daarmee missen we waarschijnlijk nog verschillende onbekende achtergrondkenmerken die ook van invloed zijn op de beslissingen van ouders om hun kinderen naar de kinderopvang te sturen, zoals de motivatie van de ouders om voor (een bepaalde vorm van) kinderopvang te kiezen. Daarom zijn zelfs onze gecontroleerde resultaten waarschijnlijk nog steeds vertekend.

De verschillen in de ontwikkeling van vaardigheden tussen verschillende typen kinderopvang verdwijnen vrijwel volledig bij controleren op bekende achtergrondkenmerken. Bij taal zien we dat de verschillen tussen groepen volledig verdwijnen, zodra we controleren voor de bekende achtergrondkenmerken. Bij rekenen laten ook de gecontroleerde scores nog een klein verschil tussen de groepen zien. Dat verschil is marginaal significant bij de laatste meting op 6-jarige leeftijd. Hoewel we controleren voor waargenomen achtergrondkenmerken, kunnen we niet uitsluiten dat er nog steeds selectie is op niet-waarneembare kenmerken en dat het gevonden verschil eerder het gevolg is van resterende selectie-effecten dan van het type kinderopvang.

Meer experimenteel onderzoek is nodig om een beter begrip te krijgen van de effecten van kinderopvang op ongelijkheid in de Nederlandse context. De vraag hoe kinderopvang – en met name de daarbij aangeboden voor- en vroegschoolse educatie – de ontwikkeling van ongelijkheid in Nederland beïnvloedt, kan met de bestaande literatuur niet bevredigend worden beantwoord. De verschillen in vaardigheden tussen kinderen naar sociaaleconomisch achtergrond blijven vrij constant gedurende de jeugd. Aanvullend onderzoek is nodig om bijvoorbeeld vast te kunnen stellen in hoeverre deze verschillen zonder het huidige beleid groter zouden zijn en in hoeverre het mogelijk is deze verschillen verder te verkleinen.

Figuur 5.1: Verschillen in vaardigheden tussen kinderen naar gebruik van kinderopvangvorm

Bron: Eigen analyses op basis van COOL, Pre-COOL en CBS microdata. De figuur geeft weer hoe kinderen die rond de leeftijd van drie jaar deelnamen aan een bepaalde vorm van kinderopvang (peuterspeelzaal of kinderdagverblijf) scoren op taalvaardigheid (boven) en rekenvaardigheid (onder), vergeleken met kinderen die rond die leeftijd niet naar een vorm van kinderopvang gingen. Een positieve score betekent dus dat kinderen die deelnamen aan een bepaalde vorm van kinderopvang hoger scoren dan kinderen die niet naar een vorm van kinderopvang gingen. Bij deze analyses is gecontroleerd voor geslacht, voor huishoudinkomen en opleidingsniveau van de ouders, voor migratieachtergrond en voor stedelijkheid van de woonplaats. De analyses zijn gebaseerd op pre-COOL. Door de relatief kleine observatieaantallen zijn de betrouwbaarheidsintervallen substantieel.

Referentielijst

Fryer, R.G., 2011,. Racial inequality in the 21st century: the declining significance of discrimination. In *Handbook of Labor Economics*, vol, 4: 855-971).

Jongen, E., J. Bolhaar, R. van Elk, P. Koot en D. van Vuuren, 2019, Inkomensongelijkheid naar migratieachtergrond, CPB Policy 10.1016/S0169-7218(11)02408-7.

Leseman, P., H. Mulder, J. Verhagen, M. Broekhuizen, S. van Schaik en P. Slot, 2017, Effectiveness of Dutch targeted preschool education policy for disadvantaged children: Evidence from the pre-COOL study, in *Childcare, Early Education and Social Inequality*, Edward Elgar Publishing.

Leseman, P. en A. Veen, A., 2016, *Ontwikkeling van kinderen en relatie met kwaliteit van voorschoolse instellingen*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.

Passaretta, G. en J. Skopek, 2018, From Birth to the End of Compulsory School - Social and Migration-related Achievement Inequality in a Stratified Education System, in G. Passaretta en J. Skopek, *Roots and Development of Achievement Gaps*.

Skopek J. en G. Passaretta, 2018, The Evolution of Social and Ethnic Inequalities in Cognitive Achievement from Preschool to Secondary Schooling in the UK, in G. Passaretta en J. Skopek, *Roots and Development of Achievement Gaps*.